

ביאורים בתפילה

עיונים בברכות שמע ישראל

ברכות קריאת שמע ישראל

קורין ק"ש ומברכין בשחר שתיים לפניה ואחת לאחריה ובערב שתיים לפניה ושתיים לאחריה וסמכום על הפסוק "שבע ביום הלילתיך על משפטי צדקך" (תהילים קיט,קסד) - טור ס' נח. כתוב בשו"ע בס' ס' קרא ק"ש בלא ברכה יצא י"ח ק"ש, וחוזר וקורא הברכות בלא ק"ש, ונראה לי שטוב לחזור ולקרוא ק"ש עם ברכותיה. 1. יוצא מזה שאע"פ שברכות ק"ש לפני קריאת שמע נתקנו, הברכות אינן על ק"ש, שהרי אינו מברך אשר קדשנו וציוונו לקרוא את שמע (בית יוסף בס' ס' בד"ה וכתב).

ברכה ראשונה - יוצר אור ובורא חושך

מדוע אנו מזכירים בורא חושך בבוקר? הגמרא בברכות יא: מסבירה שכדי להזכיר מדת לילה ביום ומידת יום בלילה, תלמידי רבנו יונה שחכמים מסבירים שחכמים רצו שלא יאמרו כאותו מין שאמר שמי שברא אור, לא ברא חושך, ומי שברא חושך לא ברא אור (טור ס' נט). ורבנו מהר"י אבוהב נתן טעם אחר שאם לא היינו מזכירים מידת לילה ביום היה נראה שהחושך רע, ואינו כן שהכול עשה יפה בעתו. הבית יוסף הבין מדבריו שלא היינו צריכים להזכיר מדת יום בלילה אלא איידי שמזכירין מדת לילה ביום, מזכירים מידת יום בלילה. אולם הפרישה חולק על הבנת הבית יוסף ואומר שהוא הדין בלילה שאם לא היינו מזכירים את היום בלילה, כי הלילה הוא עת מנוחה לכל, אז היה משמע שהאור רע, ולכן מזכירים את שניהם תמיד. הבן איש חי בפרשת שמות מביא טעם נוסף שכאשר אצלנו יום, יש לילה בצד השני 2 של כדור הארץ וכן להפך, והוא מאמר הכתוב ממש יום ולילה לא ישבותו.

יוצר משרתים ואשר משרתיו- מדוע בנוסח יש כפל? ההסבר בחגיגה יג:

יוצר משרתים - הפירוש הוא שיוצר מלאכים שמתחדשים בכל יום: כל יומא מיברו מלאכי השרת מנהר דינור שנאמר "חדשים לבקרים" (איכה ג,כג).
ואשר משרתיו - כגון מיכאל וגבריאל שעומדים לפניו תמיד (אינם מתחדשים בכל יום).

קדושת של יוצר- כיצד היחיד אומר קדושה ?

הרמב"ם (ה' תפלה פ"ז ה"ז) כתב בסדר התפילה שיחיד שמתפלל לבד מדלג על הקדושה לפי שאין יחיד אומר קדושה. רבנו ירוחם ומהר"י אבוהב ואורחות חיים כתבו שבנו של הרמב"ם העיד על אביו שכתב בתשובה אחת (מהדורת בלאו ס' שיג) שהיחיד יכול לאומרה מפני שהרמב"ם חזר בו מפסקו בהלכות תפילה. אולם הכלבו (ס' ח) כתב שמאחר שבתשובה כתב הפך ממה שכתב בחיבורו, נראה שסובר שהוא הלכה ואין מורין כן.

הר"ן למד מהגמרא במגילה כג: דאין פורסין על שמע בפחות מעשרה, שאין היחיד אומר קדושה של יוצר, אבל סדר קדושה ובא לציון אומר מכיוון שהם קריאת פסוקים בעלמא שהוא מסדר. וכן הסכים רבנו ירוחם וכ"כ המנהיג (דיני תפילה ס' לא) שכך יש לומר בשפה ברורה ובנעימה לאל ברוך נעימות יתנו- כך ראוי לומר ביחיד כדי שלא להזכיר קדוש וברוך. ורב נטרונאי כתב שיש אומרים כך: עונים באימה ואומרים ביראה קדוש וברוך לאל עליון. והרב ברוך גרס כך עונים ביראה ואומרים קדוש והאופנים כו' משבחים אומרים ברוך ואינו גומר הפסוקים.

הרא"ש כתב שהגמרא במגילה שאמרה "מאין פורסין על שמע" לומדים לנקדישך של העמידה ואילו בקדושת של יוצר אנחנו לא מקדישים אלא רק מזכירים הקדושה שאומרים לו משרתיו ולכן מותר לאומרה ביחיד דאינו אלא כמו סיפור דברים וכן בקדושת ובא לציון. והכי איתא במסכת סופרים קדושה שביוצר אור ושבסדר קדושה יחיד אומר אותה שאינה אלא סיפור דברים.

בזוהר בפרשת תרומה דף קלב: כתוב שאין היחיד אומר קדושת יוצר, ואפילו קדושת ובא לציון שבלשון הקודש אין היחיד אומר אותה. וז"ל קדושה זו של יוצר שמקדישים מלאכי מעלה אינה ביחיד, אלא

ביאורים בתפילה

בקדושה זו המלכות וכל מרכבותיה מתקדשות לתקן לעלות לז"א, והרי העמדנו שכל קדושה שהיא בלשון הקודש יחיד אסור לאומרה, וקדושה בלשון תרגום לעולם היא ביחיד ולא ברבים, ותיקונו הוא ביחיד ודאי ולא ברבים, לפי שהתרגום מתלבש בשרי האומות ואפילו בקליפות וראוי להבדיל בין הטמא לבין הטהור, לכן כמו שקדושת לשון הקודש אינה אלא בציבור, כך קדושת תרגום שהיא התפשטות והתלבשות הקדושה בחול ובקליפות אינה אלא ביחיד, וגם צריך לאמרה בלחש. וסימן לסוד זה מה שאמרו חז"ל שנים מקרא ואחד תרגום, כי שנים לשון רבים כי מיעוט רבים שנים. שודאי הקדושה שבלשון הקודש שהוא מקרא אסור לאמרו ביחיד, אבל ודאי שלא די בשנים אלא צריך עשרה, לכן אינו אלא סימן בעלמא. וקדושת שבתרגום אסור לאמרה ברבים אלא היא לעולם ביחיד, כי תרגום שהוא לשון הסטרא אחרא בא למעט, כלומר שצריך למעט את כח הסטרא אחרא בזה שאמרו ביחיד. ולשון הקודש בא לרבות, כלומר שצריך להרבות את כח הקדושה בזה שאמרה ברבים. כי מעלין בקודש לאמרה בעשרה ואין מורידין אותה לאמרה ביחיד. ובתרגום מורידים לאמרו ביחיד ולא מעלים אותו לאמרו ברבים (מתורגם ע"פ פירוש מתוק מדבש).

הרשב"א בשו"ת (ח"א ס' ז') כתב שלא לומר ביחיד לפי הכלל של שב ואל תעשה ואפילו לא בדרך של קריאה. ובתשובה אחרת (ס' ריא) כתב על יג' מידות ביחיד, שאם בא לאומר דרך קריאה בעלמא אומרן, כדרך שאומרין אף האופנים וקראי דקדושה דרך קריאה.

דרכי משה בס' ג' כתב שנראה לו שאין לשנות המנהג ולומר ביחיד מכיוון שהרמב"ם חזר בו ומפורש במסכת סופרים, אין לנו לחוש לסודי הזוהר נגדו מאחר שכבר פשט המנהג על פיו. השו"ע בס"ג כתב "וי"א שהקדושה שביוצר יחיד אומרה לפי שאינה אלא סיפור דברים וי"א שיחיד מדלגה ואינה נאמרת אלא בציבור ויש לחוש לדבריהם ולהיזהר שיחיד יאמרנה בניגון וטעמים כקורא בתורה". הרמ"א כתב שכבר פשט המנהג כסברא ראשונה. המשנה ברורה בס"ק יא כתב נכון להדר אם אומר ביחיד לאמור בניגון ובטעמים כקורא פסוקים. וכ"כ שארית יוסף בס"ק לו.

קטן בקדושת דיוצר - כתוב במסכת סופרים פ"טז קטן שאינו פורס את שמע, אינו יכול לומר קדוש ביוצר ביחיד אבל בציבור עונה עימהם. וכ"כ רבנו מהר"י אבוהב וארחות חיים והכלבו. אבל מנהג העולם כרבנו יונה והרא"ש שאפילו פחות מבן יג' אומר אותה.

חתימת הברכה - כתב **הטור** שנוהגים האשכנזים לחתום את הברכה ב"לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו אור חדש על ציון תאיר ונזכה כולנו לאורו, ברוך אתה ה' יוצא המאורות". ואין נוהגים כן בספרד וכ"כ **רש"י** שאין לחתום באור העתיד כי אם על אור הבריאה כפי שכתוב בפסחים קד. שצריך לסמוך לחתימה מעין פתיחה, והפתיחה היא יוצר אור שסדרו חכמים הברכה על האור המתחדש בכל יום ולא על האור העתידי. ובספר המנהיג (תפלה ס' לא) כתב שצריך לומר סמוך לחתימה "ותיקן מאורות שמח עולם" וכ"כ רב סעדיה ורב נטרונאי. אבל רבנו הגדול מהר"י אבוהב כתב בשם ספר המנהיג שאין המאורות לשמח בהם העולם אלא להאיר על הארץ. לעומת זאת הרא"ש מחזק את מנהג האשכנזים ומסביר שהפתיחה יוצר אור היינו אור שברא הקב"ה בששת ימי בראשית, ולא היה העולם כדאי להשתמש בו וגנוז לצדיקים לעתיד לבוא ועל אור זה נאמר והלכו גויים לאורך (ישעיה סג) והוי שפיר מעין החתימה פתיחה שאור חדש שחידש בששת ימי בראשית שעתיד הקב"ה לחדש לנו. וכן דעת רב שרירא גאון שהפתיחה היא על האור שאנו משתמשים בו וכן החתימה, וכאשר סמוך לחתימה אומר אור חדש אין בכך כלום דכיון שמזכיר שם אור בעלמא הויא שפיר מעין פתיחה ואין מדקדקין איזה אור הוא. ברכה שנייה

ישנה מחלוקת לגבי נוסח של מילות הפתיחה של הברכה (אין מחלוקת בנוסח של גוף הברכה) כדאיתא בברכות יא: אמר רב יהודה אמר שמואל אהבה רבה וכן אורי ליה רבי אלעזר לר' פדת בריה אהבה רבה.

ביאורים בתפילה

תניא נמי הכי אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה. ורבנן אמרי אהבת עולם וכן הוא אומר "אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד" (ירמיה לא).

התוס (שם בד"ה ורבנן) כתב: הלכך תקינו לומר בשחרית אהבה רבה ובערבית אהבת עולם וכ"כ הרא"ש. וכ"כ הטור בס' ס' שהגאונים הכריעו לומר שחרית אהבה רבה, וערבית אהבת עולם כדי לצאת ידי שניהם וכן נוהגין באשכנז (וכך פסק הרמ"א) ואינה פותחת בברוך לפי שהיא סמוכה לברכת יוצר אור. לעומת את הבית יוסף הוסיף שהרמב"ם (ק"ש פ"א ה"ו) כתב בשניהם אהבת עולם וכדברי הרי"ף וכן מנהג בני ספרד (וכך פסק בשו"ע). המשנה ברורה בסק"ב נתן טעם לאהבה רבה בשחרית משום דכתיב "חדשים לבקרים רבה אמונתך" והוסיף שכל זה לכתחילה אבל בדיעבד אף אם אמר אהבת עולם בבוקר יצא יחי חובתו.

הפרישה מסביר את ההבדל בנוסח של גוף הברכה בשחרית לעומת הנוסח של גוף הברכה בערבית- בשחרית אנו מתפללים שיאיר עינינו בתורתו כו' ששייך ליום (לבוקר) כאשר האדם עומד משנתו ורוצה לעסוק בתורה, טעם נוסף שהרי לפעמים נפטר מברכת התורה באהבה רבה (כמו שכתוב בס' מו') ועוד נזכר בה והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות לארצנו וכו' והוא פעולת יום, דאין דרך לצאת לדרך בלילה. לעומת זאת בערבית הנוסח בשוכבנו ובקומנו נשיח בחוקיך, כפי שכתוב בק"ש בשכבך ובקומך. ושלא יסיר אהבתו ממנו - שאף שאנו ישנים בלילה ואז נמשלים לבהמה ונדמים לחיית הארץ בלי עסיקת התורה והמצוות אעפ"כ ישמור אותנו מרוב אהבתו ויאריך ימינו.

המגן אברהם בס"ק ב' כתב שאיתא בכוונות ובכתבים (האר"י ז"ל) שיש מצווה עשה לכוון את הכוונות הבאות: ובנו בחרת- יזכור מתן תורה, וקרבתנו - מעמד הר סיני, לשמך הגדול- מעשה עמלק שאין השם שלם, להודות לך- הפה לא נברא רק להודות ולא לדבר לשון הרע וזהו זכירת מעשה מרים, וזכרתם את כל מצות ה' - זהו שבת ששקולה כנגד כל המצות.

ברכת אמת ויציב

כתב הטור בס' סו' שתקנו לומר אמת ויציב בשחרית על החסד שעשה עמנו הקב"ה שגאלנו והעבירנו בים בחרבה ושקע צרינו בתוכו, וכן איתא בירושלמי (ברכות פ"א ה"ו) תני הקורא את שמע בבוקר צריך להזכיר (באמת ויציב) יציאת מצרים (פירש פני משה - מפני שיש בה הודאה על החסד שעשה עם אבותינו ועמנו), ר' אומר צריך להזכיר בה מלכות (מלכותו ואמונתו לעד קיימת, ומלכנו מלך אבותינו), אחרים אומרים צריך להזכיר בה קריאת ים סוף ומכת בכורות, ר' יהושע בן לוי אומר צריך להזכיר את כולן וצריך לומר צור ישראל וגואלו (כדי לסמוך גאולה לתפילה). ותקנו אמת ואמונה בערבית על הגאולה של עתיד, שאנו מאמינים ומקיים שיקיים לנו הבטחתו ויגאלנו בקרוב, אי נמי על שאנו מפקידים בידו נשמותינו בכל לילה ומאמינים בו ששייבנו אלינו, וזהו אמת ואמונה שיאמת ויקיים את דברו להשיב הפיקדון. וכ"כ התוס' (בברכות יב. ד"ה להגיד) בבוקר חסדך- שהקב"ה עשה לנו במצרים, ואמונתך בלילות - מדבר על העתיד וכו'.

יציב ונכון וקיים - לכאורה קשה שהרי השו"ע בס' קיג ס"ט כתב שאין להוסיף על תארו של הקב"ה יותר מהאל הגדול הגיבור והנורא, ואיך אנו מוספים הרבה שבחים (יציב ונכון וכו')? המגן אברהם בסק"ז עונה שיציב ונכון הולך על "הדבר הזה עלינו" האמור אח"כ ולא על הקב"ה (ראה תוס' בד"ה אמת בדף יב.).

טעמים לסמיכה של גאולה לתפילה - הטור בס' קיא' מסביר שיסמוך גאולה לתפילה שלא יפסיק ביניהם כלל, דהעיד רבי יוסף בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים כל הסומך גאולה לתפילה אינו ניזוק כל אותו היום (בבבלי ברכות ט:), והבית יוסף פירש שאינו ניזוק היינו כאשר קורא ק"ש מעט קודם הנץ החמה כדי שייסיים אותה וברכותיה כותיקין עם הנץ החמה ויסמוך לה התפילה מיד בהנץ החמה. ור' יונה (דף ב: ד"ה איזהו) כתב שהטעם מתוך שהזכיר הגאולה, איך פדה אותנו מבית עבדים ויתפלל מיד, ודאי יכוון בתוך לבבו כעבדא קמי מריה ויתקבל תפילתו, ואפילו להאי טעמא אפשר דבעינן כוונת גברא

ביאורים בתפילה

כראוי וכן כוונת השעה דהיינו סמוך לנץ החמה.

הירושלמי (פ"א ה"א דף ו.) מסביר שתיכף לגאולה תפילה שנאמר "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי" (תהילים יט, טו) וסמ"ך 3 ליה "יענך ה' ביום צרה" (שם כ, ב) היינו תפילה. אמר רבי אמי כל מי שאינו סומך גאולה לתפילה, למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך לידע מה הוא מבקש, ומצאו שהפליג (שהלך), אף הוא (המלך) הפליג. חכמת שלמה מוסיף שחז"ל אמרו שהמשל הוא ע"פ הפסוק "הטוב בעיניך עשיתי", וכך הוא מסביר שלכאורה המשל של המלך נכון רק במי שהמלך אוהבו באמת, כי אחרת המלך לא יצא לקראתו, וא"כ רק יחידי סגולה מבני עליה (כגון ר' חייא ובניו) זוכין שבעודם מזכירין את השבח תיכף יוצא ה' יתברך בעצמו ועונה להם, ולכן לכאורה המון העם אינם צריכים לסמוך, אלא שה' יתברך מחזיק את כל ישראל לבני מלכים, וביקש מהם לסמוך גאולה לתפילה, ולכן אמר הטוב בעיניך עשיתי, שבעיניך הוא טוב ולא בעיני, כי אני יודע שלא הגעת למדרגה זו, אבל ה' עושה הטוב בעינינו ולכן כולם צריכים לסמוך.

כתוב בהגהות אשר"י (אור זרוע ברכות פ"א ס' י) דבשבת אין צריך לסמוך גאולה לתפילה מפני ששבת אינו יום צרה. הבית יוסף חולק, וכתב שאין דבריו נראים שהפסוק הוא סמך בעלמא, טעם נוסף שלא חילקו בין התפילות וכך פסק בשו"ע. אבל דרכי משה כתב ששבת אינו יום צרה והכלבו כתב כדברי האור זרוע וכן משמע מהמהרי"ל (הלכות ראש השנה לז:), ולענין המעשה נראה לי דודאי להפסיק בשבת בדברים בטלים או כדומה לזה אסור, כדברי הבית יוסף, אבל בדברים הצריכים יש לסמוך אדברי האור זרוע (כ"כ ברמ"א).

אדני שפתי תפתח (תהילים נא, יז) - לא הווי הפסק בין גאל ישראל לעמידה כפי שאמר ר' יוחנן שכיון דתקנוהו רבנן בתפילה כגאולה אריכתא דמיא. רבנו יונה (ברכות ג. ד"ה כיון) מסביר שפסוק זה דבוק לפסוק שלאחריו "כי לא תחפוץ זבח ואתנה, עולה לא תרצה" ואמר אותו דוד כשהיה מתפלל על חטא בת שבע, שחטא בו במזיד ועל מזיד אין מביאין קורבן, ועל כך היה מתפלל לבוראו תסייעני לכוון בתפילתי ולספר מהלליך כדי שתהיה תפילתי מקובלת, שכיון שלא תחפוץ זבח על המזיד, תהיה תפילתי כפרה במקום קורבן. ועכשיו גם כן שאין לנו בית המקדש ואין אנחנו מקריבים וקרבות, אנו אומרים אותו על אותו ענין שתהא תפילתנו מקובלת ורצויה במקום זבח וקרבן, ומפני שנתקן על ענין התפילה אמרו דכתפילה אריכתא דמיא.